

BABA NEMƏTULLAH NAXÇIVANININ “FƏVATİHUL-İLƏHIYYƏ” ƏSƏRİNİN QURANI ELMLƏRDƏKİ YERİ

Fuad NURULLAYEV,

*Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi sədrinin müavini,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru*

AÇAR SÖZLƏR: *Baba Nemətullah, Fəvatihul-ilahiyyə, təfsir, müqəttə hərflər,
səbəbi-nüzul.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *Баба Нематуллах, Фаватихул-илахиййат, комментарий,
священные буквы, причина-откровение.*

KEY WORDS: *Baba Nematullah, Favatihul-ilahiyya, interpretation, sacred
letters, reason.*

Azərbaycanın və türk dünyasının böyük təsəvvüf alimi Baba Nemətullah Naxçıvani Naxçıvanda anadan olmuşdur. O, dövrünün görkəmli alimlərindən dərs almış, dünyəvi elmlərə dərin bələd olmuş, sonra isə təsəvvüfə yönəlmişdir. Bu sahədə də mükəmməl bilik əldə etdikdən sonra 1498-ci ildə Naxçıvandan ayrılmış, İslam aləminin bir çox önəmli mərkəzini gəzmiş, bir müddət Təbrizdə qalaraq, burada Dədə Ömər Rövşəni ilə görüşmüşdür. Özünəməxsus biliyi və dərin mənəvi keyfiyyətləri ilə məşhurlaşan Baba Nemətullah daha sonra Türkiyəyə getmiş, Ağşəhərdə məskunlaşmışdır. “Şeyx Əlvan”, “Nemətullah Naxçıvani”, “Baba Nemətullah”, “Baba Nemət” və “Nemətullah Sultan” kimi adlarla xatırlanan bu böyük mütəsəvvif dövrünün ən fəzilətli alimlərindən hesab olunurdu. Ağşəhərdə uzun illər elmə xidmət edən və çoxlu sayda mürid yetişdirən Baba Nemətullah doğma dili ilə yanaşı, ərəb və fars dillərini də mükəmməl bilirdi.

Baba Nemətullah Naxçıvani 1514-cü ildə Ağşəhərdə vəfat etmişdir. Konya bölgəsinə bağlı Ağşəhər dərəsinin yuxarısında, Baştəkkə yolu üzərində dəfn olunan alimin məzarı 1852, 1889 və 1995-ci illərdə bərpa olunmuşdur.

Nemətullah Naxçıvaninin yazdığı əsərlər əxlaq, fəzilət, elm və ürfan nümunəsi kimi məşhurlaşmış, ona xalqın rəğbətini qazandırmışdır. Zahir və batini elmlərdə yüksək biliyə malik N.Naxçıvani mənəvi elmlərdəki dərin biliyi ilə təsəvvüfdə ilahi sirlər dənizinə vaqif olmuşdur.

Baba Naxçıvaninin yazdığı “Şərhi-əsrarin-nöqtə”, “Hidayətül-ixvan”, “Risalətül-vücut” “Təhqiqat”, “Məcmuail-lətaif”, “Hidayə”, “Nikat”, “Mükaşəfə”, “Əsilə vəl əcibə” və sair kimi əsərləri çox qiymətli yaradıcılıq nümunələridir. Eyni zamanda, o, “Təfsirul-Beyzavi”yə, Muhyiddin ibn Ərəbinin “Füsusul-Hikəm”inə və Mahmud Şəbüstərinin “Gülşəni-raz” adlı mənzum əsərinə haşiyə yazmışdır.

Baba Nemətullah Naxçıvaniyə böyük şöhrət qazandıran ən məşhur əsəri isə təsəvvüf üslubunda qələmə aldığı “əl-Fəvatihul-ilahiyyə vəl-məfatihul-ğaybiyyə”dir. Bu, İslam ədəbiyyatında Quranı təsəvvüfi üsulla təfsir edən ilk əsər sayılır. Müəllif heç bir qaynaq və mənbəyə müraciət etmədən qələmə aldığı bu əsəri h/904-cü ilin (1498-ci il) Ramazan ayının ortalarında tamamlamışdır. Mütəsəvvifin öz əli ilə yazdığı nüsxəsinin ikinci cildi Türkiyədəki Topqarı sarayının III Əhməd kitabxanasında saxlanılır. İki cildən ibarət olan əlyazma h/1326-cı ildə (1908-ci il) Mətbəəyi-Osmaniyyədə çap edilmişdir.

Naxçıvaninin yaradıcılığında səbəbi-nüzul

Baba Nemətullah Naxçıvani “əl-Fəvatihul-ilahiyyə vəl-məfatihul-ğaybiyyə” adlı əsərində səbəbi-nüzula geniş yer vermişdir.

Quran ayələrinin, yaxud da surələrinin enməsinə, o cümlədən Həzrət Məhəmməd peyğəmbərə (s) verilən sual nəticəsində vəhyin gəlməsinə səbəb olan hadisəyə səbəbi-nüzul deyilir [1, s. 144]. Nüzul səbəblərini bilmək Quranın hikmətinin dərk edilməsi, ayələrlə qəsd olunan mənalara asanlıqla başa düşülüb şübhələrin yox olması baxımından çox faydalıdır [2, s. 117-118].

Naxçıvani qeyd olunan əsərində “Bəqərə” surəsinin 65-ci ayəsinin – **“Həqiqətən, siz bilirsiniz ki, içərinizdən bəzi kəslər şənbə günü (Davud zamanında şənbə günü balıq ovunun qadağan edilməsi) haqqında olan əmrədən kənara çıxdılar. Biz də onlara “zəlil və haqir meymunlar olun!” - dedik.**” – nüzul səbəbini belə açıqlayır: Davud (ə) zamanında dənizin sahilində yerləşən İla adlı kəndin sakinləri öz dolanışıqlarını balıq ovu ilə təmin edirdilər. Allah öz dininə dəvət etmək üçün Davudu (ə) onlara göndərdi və onlar da qəbul edərək iman gətirdilər. Bundan sonra Allah Həzrət Davud (ə) vasitəsilə – o qövmlə şənbə günü balıq ovlamaları üzrə – əhd bağladı. Əhdi qəbul edən qövmlə əhd bağlandıqdan sonra dənizdə (şənbə günü) balıqların çoxaldığını gördülər və bir müddət sonra hiylə işlədərək balıq ovlamağa başladılar. Belə ki, dənizin sahilində xəndək və hovuzlar qazaraq şənbə günü orada tor qurub dənizin suyunu ora buraxırdılar və bazar günü gəlib xəndəklərə yığılan balığı oradan ovlayırdılar. Beləcə onlar Allahla bağladıkları əhdi hiylə işlədərək pozub, guya ki, ona itaət etdiklərini zənn edirdilər. Uca Allah isə onlardan öz intiqamını aldı və onlara: “zəlil və haqir meymunlar olun!” - dedi [3, c. I, s. 36].

“(Ya Rəsulum!) Cəbrailə düşmən olan kimsəyə de ki, onu (Quranı) özündən əvvəlkiləri (Tövrəni və İncili) təsdiqləyici, möminlər üçün isə hidayət və müjdəçi olaraq Allahın izni ilə sənə qəlbinə o nazil etmişdir. Hər kim Allaha, onun mələklərinə və peyğəmbərlərinə, Cəbrailə və Mikailə düşməndirsə, şübhəsiz, Allah da (belə) kafirlərə düşməndir” [4, Bəqərə, 97-98].

Müfəssir qeyd olunan ayələrin səbəbi-nüzulunu belə göstərir: İslam dini ortaya çıxaraq əmrləri tərəqqi edib, dəyəri yüksəldikcə və bütün dini kitabların hökmünü nəsx edən (qaldıran) Quran nazil olduqca yəhudilər iztirab çəkirdilər və İslamın əleyhinə əllərindən gələni edirdilər.

Bu təşviş və iztirabları səbəbindən Allah Rəsulundan (s) vəhyi hansı mələyin gətirdiyini soruşdular. Rəsulallah (s) “*Qardaşımız Cəbrail*” cavabını verdikdə, dedilər ki, o, bizim köhnə düşmənimizdir. Onun bizə qarşı etdiyi ədavət ilk dəfə deyil. O, dəfələrlə bizə qarşı çıxıb və həmişə dinimizi pozmağa çalışıb [3, c. I, s. 44].

“Ey iman gətirənlər! “Raina” deməyin, “unzurna” söyləyin! (Allahın hökmünü) eşidin! Kafirləri şiddətli əzab gözləyir” [4, Bəqərə, 104].

Naxçıvani bu ayənin nüzul səbəbini belə izah edir: Möminlər Məhəmməd peyğəmbərə (s) müraciət edərkən və ya bir hadisə baş verdikdə ona “raina” deyirdilər. Bunu eşidən yəhudilər dedilər: “Onlar Məhəmmədə iman gətirmirlər, onu təqlid etmirlər. Çünki onunla danışdıqları zaman ona “raina” demələri buna dəlilətdir. Bu söz “sən bizə möhtacsan”, “bizdən asılısan”, “bizə çobanlıq etməlisən” mənalarına gəlir”. Onlar bu sözdən pis niyyətlə istifadə etdikləri təqdirdə Allah – müsəlmanların bu sözü yaxşı məqsədlə işlətməsinə rəğmən – yuxarıda qeyd olunan ayəni endirdi və onlara bu sözü deməyi qadağan etdi [3, c. I, s. 46].

“(Ya Məhəmməd) Haram olan ayda vuruşmaq haqqında səndən soruşanlara söylə: “O ayda vuruşmaq böyük günahdır, lakin Allah yolunu (insanların üzünə) qapamaq, onu inkar etmək, Məscidül-harama girməyə mane olmaq və oradakıları kənara çıxarmaq Allah yanında daha böyük günahdır. (Din naminə) fitnə salmaq isə (həmin ayda) vuruşmaqdan daha betərdir” [4, Bəqərə, ayə-217].

Bu ayənin səbəbi-nüzulunu müfəssis belə açıqlayır: Rəvayət olunur ki, Bədr döyüşündən iki ay öncə Rəsulullah (s) Məkkə ilə Taif arasındakı Nəhlə vadisinə qureyşilərin karvanını müşahidə etmək və onlar haqqında xəbərdar olmaq üçün Abdullah bin Cahşın rəhbərliyi ilə bir dəstə göndərdi. Onlar müşahidə apardıqları zaman Abdullah əl-Hazraminin də içində olduğu bir karvanın keçdiyini gördülər. Abdullah bin Cahş yoldaşları ilə məsləhətləşdikdən sonra karvana hücum çəkərək Hazramini öldürüb, ikisini əsir aldılar, bir nəfər isə qaçdı. Onlar karvanı və iki əsiri Mədinəyə gətirdilər. Məhəmməd peyğəmbər (s) bu hadisədən narahat olaraq Abdullaha dedi: “Mən sizə qureyşlə bağlı məlumat toplamağı və kimsəni öldürməməyi əmr etmişdim”. Bu hadisədən sonra qureyşilər “Məhəmməd haram ayı halal etdi və haram ayda qan töküüb qənimət əldə etdi” - deməyə başladılar.

Dəstədə olan adamlar bu sözdən sonra qəm dəryasına batdılar və “tövbəmizin qəbul olduğuna dair bir şey nazil olana qədər biz bu halda qalacağıq” - dedilər. Onların tövbəsinin qəbuluna dair ayə [4, Bəqərə, 217] nazil oldu [3, c. I, s. 75].

Naxçıvaninin yaradıcılığında nəsx mövzusu

“Nəsx” kəlməsi lüğətdə “yox etmək, aparmaq, dəyişdirmək, ortadan qaldırmaq” və s. mənalara gəlir. Termin olaraq isə bir nassın (dəlilin) hökmünü daha sonra gələn bir nass ilə ortadan qaldırmaqdır. Başqa ifadə ilə desək, şəri bir hökmün digər şəri dəlillə və ya qədim tarixli bir nassın hökmünün sonradan gələn nassla ortadan qaldırılmasıdır. Quran elmlərində

də nəsxin rolu çox böyükdür. İllər boyu pis-yaxşı adətlərə vərdiş etmiş camaatı bir anda bu vərdişlərdən ayırmaq qeyri-mümkündür. Ona görə də Quran bəzi hökmləri insanlara nəsx vasitəsi ilə çatdıraraq, onları təcridlik metodu ilə tərbiyə etmişdir [5, s. 259-260; 2, s. 122].

Naxçıvani öz işari təfsirində nəsx məsələsinə geniş olmasa da, kifayət qədər yer vermişdir. Öncə Quranda nəsxin var olduğunu iddia edənlərin gətirdikləri ayələrin təfsirinə Naxçıvaninin açıqlamasında baxaq: **“Biz hər hansı bir ayəni (ayənin hökmünü) ləğv edir və ya onu unuttururuqsa, ondan daha yaxşısını, yaxud ona bənzərini gətiririk...”** [4, Bəqərə, 106].

Alim ayəni belə təfsir edir: “Müəyyən zamana görə hökm qoyan bir ayəni nəsx ediriksə (dəyişdiririksə), yaxud heç etməyibmiş kimi qəlblərdən siliriksə, sonrakı zamanın şərtlərinə görə öncəkindən daha xeyirli və ya ona bənzərini gətiririk. Çünki yenilənmə bir şeyin bənzəri və təkrarı ilə olur” [3, c. I, s. 47].

“Biz bir ayənin yerinə digər bir ayəni gətirdikdə (bir ayənin hökmünü ləğv edib onu başqası ilə əvəz etdikdə) – Allah nə nazil etdiyini (hansı hökmün bəndləri üçün daha münasib olduğunu) Özü daha yaxşı bilir” [4, Nəhl, 101].

Müfəssir bu ayəni də belə təfsir edir: Faydası bizim tərəfimizdən bilinən, bizim elmimizdə və bizim lövhi-məhfuzumuzda hökmü sabit olan bir ayəni digər ayə ilə nəsx edərixsə, biz bundan ötrü, yəni nəsx etməyimiz, dəyişdirməyimiz, ümumiyyətlə, bütün feillərimiz haqqında cavab verməli deyilik. Axı Allahın feilləri ondan başqasına necə istinad oluna bilər ki? [3, c. I, s. 438].

“Allah (həmin kitabdan) istədiyi şeyi məhv edər istədiyini də sabit saxlayar. (Bəndlərinə aid hər hansı bir hökmü ləğv edib başqası ilə dəyişər və ya onu olduğu kimi saxlayar) Kitabın əsli (ləvhi-məhfuz) Onun yanındadır” [4, Rəd, 39].

Müfəssir bu ayəni isə belə təfsir edir: Ayənin hökmünə və ya Allah öz istəyinə görə istədiyi ayəni silər, məhv edər (nəsx edər) və qalmasını istədiyi ayəni də sabit qılar... [3, c. I, s. 397].

“Ya Peyğəmbər! Möminləri döyüşə həvəsləndir (təşviq et). İçinizdən iyirmi səbirli kişi olsa, iki yüz kafirə, yüz səbirli kişi olsa min kafirə qalib gələr...” [4, Ənfal, ayə-65].

Naxçıvani bu ayənin müsəlmanlar az və zəif olduğu vaxtda nazil olduğunu qeyd edir. Bildirir ki, İslam inkişaf edib yayıldıqdan və müsəlmanlar çoxaldıqdan sonra Allah onların işini asanlaşdırmaq üçün bu ayəni nəsx edən “Ənfal” surəsinin 66-cı ayəsini endirdi: **“(Ey möminlər) İndi Allah yükünüzü yüngülləşdirdi. Çünki O, sizdə bir zəiflik olduğunu bildirdi. Artıq aranızda yüz səbirli kişi olsa, iki yüz nəfərə (kafirə), min kişi olsa, iki min nəfərə Allahın izni ilə qələbə çalar. Allah səbr edənlərlədir”** [5, c. II, s. 293].

Naxçıvaninin yaradıcılığında hürufi-muqəttə mövzusu

Qurani-Kərimin bəzi surələrinin başında gələn hərflərə hürufi-muqəttə (kəsik hərflər)

deyilir. Muqəttəə hərflər Quranda 29 surənin başında yer almışdır. Bu hərflər tək-tək gəldiyi kimi iki, üç, dörd və beş hərfin birləşməsindən ibarət olaraq da gəlmişdir. Hürufi-muqəttəənin açıqlanıb-açıqlanmayacağı haqda iki fərqli görüş vardır. Birincisi, sələf alimlərinin görüşüdür ki, onların iddiasına görə, muqəttəə hərfləri Quranın sirlərindəndir və mənası insanlardan gizli saxlanılır. İkincisi isə xələfin (sonradan gələn alimlərin) görüşüdür. Onların fikrincə isə Allah-Təala bəndələrinin başa düşmədikləri şeyləri nazil etməz. Bu cür düşünən kəlamçılar elmdə dərin biliyi olan (rüsux sahibi) kimsələrin muqəttəə hərflərin mənasını açıqlaya biləcəyini söyləmiş və özləri də bəzi açıqlamalar vermişlər [1, s. 142-145].

Nemətullah Naxçıvani də öz işari təfsiri olan “Fəvatihul-ilahiyyə”sində hürufi-muqəttəə ilə əlaqəli ayələrə bəzi işari açıqlamalar gətirmişdir.

Müfəssir “Bəqərə” surəsinin əvvəlində olan **“Əlif, Lam, Mim”**i belə açıqlamışdır: “Üstün elmimizdən sizə bəxş etdiyimiz nisbətdə istifadə etməyiniz və hökm çıxarmağınız üçün davam edən yaradılışın bütün mərhələlərində İlahlığımızın sirlərini və zati etibarını ilə kimliyimizin davam etmə keyfiyyətini kəşf etmək üzrə davamlı olan xəlifəliyimizə ən layiq olan, ey, ən kamil peyğəmbər!..” [3, c. I, s. 20].

Nemətullah Naxçıvani “Yunus” surəsində keçən **“Əlif, Lam, Ra”**nı belə açıqlayır: “Yer üzərində kifayət edəcək qədər ümumi, tam və əhatəli olan risalətimizə ən layiqli olan ey, ən zəkali və ən rəşadətli peyğəmbər!..” [3, c. I, s. 324].

“Nəml” surəsində keçən **“Ta, Sin”**in təfsirində belə deyir: “Daimi üstünlüyə, ulu, əzəli və əbədi səadətə talib olan (layiq olan) ey peyğəmbər!..” [6, c. II, s. 56].

“Ya-Sin” surəsində keçən **“Ya, Sin”**in hərflərini belə təfsir edir: “Ey, yəqinlik dənizinin mənbəyinə çataraq onu dərk edən və pozulub bulaşmayaraq salamat şəkildə bu dənizdə üzən şəxs!..” [3, c. II, s. 196].

Nəticə olaraq onu deyə bilərik ki, Naxçıvani öz təfsirində hürufi-muqəttəəyə geniş yer vermiş, demək olar ki, bütün hürufi-muqəttəələri özünəməxsus bir işari metodla açıqlamışdır.

Naxçıvaninin yaradıcılığında mütəşabih mövzusu

Naxçıvaninin mütəşabih mövzusunda mövqeyinə keçməzdən öncə Quranda mütəşabih ayələrin var olduğuna və bunun təfsirçilər tərəfindən açıqlana biləcəyinə dəlil olan “Ali İmran” surəsinin 7-ci ayəsinin təfsirinə Naxçıvaninin təfsir anlayışı ilə nəzər salaq: “Ey peyğəmbərlərin ən kamili, səni özünə təmsilçi və xəlifə seçən Allah səni təsdiq etmək və sənə dəstək vermək (arxa durmaq) üçün öz fəziləti səbəbi ilə sənə, peyğəmbərliyinə qarşı çıxanlara möcüzə, qullarının işləri ilə əlaqəli ayə və surələri açıqlayan bir kitab endirdi. Onda müxtəlif təbəqələrə ayrılmalarına baxmayaraq, qulların hamısı üçün yaradılışlarına, müamələlərinə və etiqadlarına dair ayələr var. Onlar kitabın anasıdır. Onlara etimad etmək kifayət edəcəyi üçün onları təqlid etmək və onlara boyun əymək vacibdir. Bunlardan başqa, bir də hökm və qulların faydası üçün olan işlər üzrə tərtib olunmuş, mərifət və həqiqətlərlə əlaqəli ayələr vardır ki, bunlar da Allahın

birliyinə yönəlmiş doğru iradə sahiblərinin gücü və itaəti çatacağı ibadətlərlə əlaqəli ayələrdir. Həmin ayələr də mütəşabihdir. Zahiri və batini bir arada cəm edən Haqq yolundan qəlbləri döənən, meyil edən və ürəklərində xəstəlik olanlar, cahillikləri və inadları ucbatından Quranın möhkəmlərinə sarılmağı tərək edərək onun mütəşabihlərinə tabe olurlar, çünki onlar mərifət və həqiqətlərə çatmağa ancaq zahiri düzəltmə və möhkəmlərə sarılmaqla nail olunacağını bilmirlər. Həmçinin onların bu mütəşabihlərə tabe olmalarında məqsəd insanların arasına fitnə salmaq və onların tövhidə yönəlmiş əqidələrini pozmaqdan başqa bir şey deyildir. Çünki onlar mütəşabihləri bidətçilər kimi öz ağıl və istəklərinə görə təvil edirlər. Halbuki bu ayələrin lazımi bir şəkildə açıqlamasını hikmətli və Quranı endirən Allahdan başqası bilməz. Ona görə ki, Allahın kəlamını təvil etmək onun köməyi olmadan heç kim üçün mümkün deyil. Elmdə qüvvətli olan, Allahdan gələn vəhy və ilhamlarla mərifət və həqiqətlərə müvəffəq olanlar da Allah qatından bir dəstək olmadıqca mütəşabihləri bilməzlər. Bu tövhid məqamını dərk edən kimsələr: “Biz kitabın möhkəmlərinə və mütəşabihlərinə iman edib onlara tam əmin olduq (onları yəqin olaraq anladıq). Çünki onların hamısı Allah tərəfindən endirilmişdir və aralarında fərq yoxdur”. Bu və bənzəri ayələrdən ixtisarı şəkildə ancaq əhəmiyyətsiz şeylərdən üz çevirərək Allahın tövhid üzrə, ağıllı yaratdığı kimsələr ibrət götürər” [3, c. I, s. 98-99].

Yuxarıdakı ayənin təfsirindən də görünür ki, Naxçıvani Quranda mütəşabih ayələrin var olduğunu qəbul edir və Allahın köməyi, ilhamı və cəzbi ilə onu bəzi kimsələrin açıqlaya biləcəyinə inanır.

Nəticə olaraq deyə bilərik ki, müfəssir Qurani-Kərimdə mütəşabih ayələrin var olduğunu qəbul edərək onları öz işari metodu ilə təfsir etməyə çalışmışdır. Lakin o, mütəşabihləri qəbul etməsinə baxmayaraq, Quranda neçə mütəşabih ayənin olduğunu konkret bildirməmişdir.

Naxçıvaninin yaradıcılığında Qurani-Kərimdəki andlara münasibət

Təfsir üsulu elmində münasibətli olan mövzulardan biri də Qurani-Kərimdə mövcud olan andlardır. Allah bunların bəzində öz uca isimlərinə (adlarına), bəzində peyğəmbərlərə və onların zühur etdikləri yerlərə, Qurana, Mələklərə, Qiyamət gününə, bəzində isə kainatda və təbiətdə var olan mühüm varlıqlara (səma, Günəş, Ay, ulduz, gecə və s.) and içir.

Bəzi təfsirçilər yalan danışan şəxslərin qarşılırdakıları inandırmaq məqsədi ilə and içdiklərini bildirərək, Allaha and içmənin yaraşmadığını qeyd edirlər. Halbuki Allahın Qurani-Kərimdə and içməsi insanları inandırmaq üçün deyil. Çünki Allah-Təalanın kəlamları onsuz da həqiqətdir. Bu baxımdan Qurani-Kərimdəki andları müxtəlif səbəblərdən dəyərləndirmək lazımdır:

1. İslamdan öncə ərəblərin həyatında and içmənin böyük rolu olduğu üçün Qurani-Kərimdə də bu üslubdan istifadə edilmişdir.
2. Allah-Təala bəzən and içməklə nazil etdiyi ayələri daha da qüvvətləndirmiş, önəmli varlıqlar və məfhumlar üzərində düşünməyə təşviq emişdir.

3. And içmək həmişə bir şeyi dəstəkləmək mənasına gəlməz. Bəzən də o şeyin dəyər və qiymətini qaldırmaq üçün istifadə olunur [1, s. 189-193; 2, s. 168-169].

Beləliklə, Naxçıvanının andlar işlənən ayələri necə təfsir etdiyinə diqqət yetirək.

Naxçıvani “Tur” surəsinin birinci ayəsindəki “və-ttur” andını belə izah edir: “Zatı etibarlı ilə zahiri və batini şeylərdən müqəddəs olan Zata, gerçəkliyi və sübutu etibarlı ilə açıqda və gizlində olan şeylərdən münəzzeh (bəri, uzaq) olan Allaha and olsun” [6, c. II, s. 357].

“Tur” surəsinin 6-cı ayəsinin mənası “Dolub daşan (alovlanan dənizə) and olsun”dur. Naxçıvani isə bu ayəni belə təfsir edir: “Comərdliyinə görə hər şeyi əhatə edən və saf (təmiz) olan vücudi-mütləq (hər yerdə və hər zamanda var olan) mənasına gəldiyinə işarə edir. Ayədə yuxarıdakı mənanı ifadə edən bir kinayənin olduğunu və buna and içildiyini vurğulayır” [6, c. II, s. 357].

“Tin” surəsinin birinci ayəsini müfəssir belə təfsir edir: “Tin və Zeytuna and olsun. Bu ikisi müqəddəs ərazidə yerləşən iki dağdır və həmin dağlarda yuxarıda adı çəkilən tin (əncir) və zeytun meyvələri çox yetişir” [6, c. II, s. 518].

Naxçıvani öz əsərində Quranda keçən andlara da münasibətini bildirərək onları təfsir etməkdən yan keçməmişdir.

Beləliklə, Naxçıvani “əl-Fəvatihul-ilahiyyə vəl-məfatihul-ğaybiyyə” təfsirini yazarkən Quran və sünnə istisna olmaqla, heç bir təfsir qaynağına, başqa müfəssirlərin kitablarına müraciət etməmişdir. O, Qurandan və sünnədən istifadə edərkən surə və ayənin nömrəsini göstərməmiş, həmçinin Rəsulallahdan (s) rəvayət etdiyi hədislərin də qaynaqlarını və haradan alındığını bildirməmişdir. Bütün bunları nəzərə alaraq deyə bilərik ki, “əl-Fəvatihul-ilahiyyə vəl-məfatihul-ğaybiyyə” əsəri İslam ədəbiyyatında Quranı təsəvvüfi (sufi) üsulla təfsir edilən ilk əsər sayılır. Hazırda da bu təfsir əsəri Azərbaycan ilahiyyatşünaslıq elmində öz aktuallığını qoruyub saxlamaqdadır.

ƏDƏBİYYAT

1. Demirci Muhsin. Tefsir Usulü ve Tarihi. M.Ü.İ.F.V.Y., Emre Matbaası, İstanbul: 1998.
2. Cerrahoğlu İsmail. Tefsir Usulü. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XI. Baskı, Ankara:1997.
3. Naxçıvani Nemətullah b. Mahmud. əl-Fəvatihul-İlahiyyə vəl-Məfatihul-Ğaybiyyə əl-Muvazzahatu lil-Kələmil Quraniyyə vəl Hikəmil-Furqaniyyə. Daru Astana, c.I, Üsküdar-İstanbul, h/1323.
4. Qurani-Kərim (Tərcümə edənlər akad. Z.M.Bünyadov və akad. V.M.Məmmədəliyev). Bakı: 2017.
5. Sübhi əs-Salih. Məbahis fi Ulumil-Quranz. Darul-İlm, 1996.
6. Naxçıvani Nemətullah b.Mahmud. əl-Fəvatihul-İlahiyyə vəl-Məfatihul-Ğaybiyyə əl-Muvazzahatu lil-Kələmil Quraniyyə vəl Hikəmil-Furqaniyyə. Daru Astana, c. II, Üsküdar-İstanbul, h/1323.

Фуад Нуруллаев

**МЕСТО ПРОИЗВЕДЕНИЯ БАБЫ НЕМАТУЛЛЫ НАХЧИВАНИ
«ФАВАТИХУЛ-ИЛАХИЯ» В КОРАНСКИХ УЧЕНИЯХ**

РЕЗЮМЕ

Баба Нематуллах Нахчивани родился в Нахчыванском районе Азербайджана. Его дата рождения неизвестна. Он был известен как Нахчивани, Баба Немат, Нематулла Султан и шейх Алван. Он отправился в Анadolу, жил и умер там на 920 хиджрах (1514 по григорианскому календарю).

Fuad Nurullayev

**THE PLACE OF WORK “FAWATIHUL-ILAHIIYYA” BY BABA
NEMATULLAH NAKHCHIVANI IN THE QURANIC STUDIES**

SUMMARY

Baba Nematullah Nakhchivani was born in the Nakhchivan region of Azerbaijan. His date of birth is unknown. He was famous by Nakhchivani, Baba Nemat, Nematullah Sultan and Sheikh Alwan names. He has travelled to Anadolu, dwelled and died there on by 920 Hijri (1514 of Gregorian calendar).